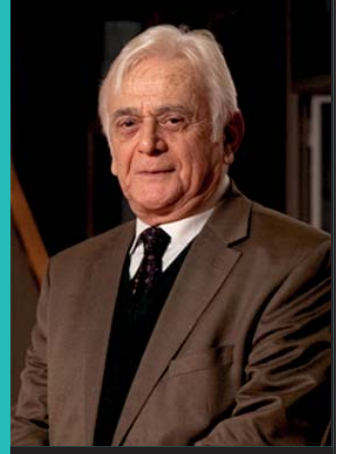

1934'te Artvin-Arhavi'de dünyaya gelen Mehmet Genç, Haydarpaşa Lisesi'ni 1953'te, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni 1958'de bitirdi. Kısa bir süre Ankara Valiliğinde maiyet memurluğu ve Şereflikoçhisar kazasında kaymakam vekilliği yaptı. 1960'ta İ.Ü. İktisat Fakültesi-Türk İktisat Tarihi asistanı olarak Ömer Lüt Barkan'ın yanında çalıştı.

1983-1999'da Öğretim görevlisi olarak Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde İktisat Tarihi ve Tarih Metodolojisi dersleri verdi; 1999'da emekli oldu. Ayrıca İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Yüksek Lisans ve Doktora sınıfında Tarih ve Sosyal Bilimler dersleri ile İ.T.Ü. de İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümünde Osmanlı İktisat Tarihi dersleri verdi.

Evli ve iki çocuk sahibi Genç, yaklaşık kırk yıldır Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmalarını sürdürmektedir. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından fahri doktora payesi verilmiştir. Osmanlı İktisat Tarihi sahasında çok sayıda makale ve kitabı olan Mehmet Genç'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi isimli eseri pek çok ödüle layık görülmüştür. Ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde Türkçe, Fransızca ve İngilizce pek çok makalesi yayımlandı. 2000 yılında Türkiye Yazarlar Birliği Fikir Dalı ödülünü alan ve American Research Institute in Turkey Yönetim Kurulu Üyesi olan Genç halen İstanbul Şehir Üniversitesi'nde Öğretim Üyeliği görevini sürdürmektedir.

Mehmet Genç

Sınırlı bilgilerimiz çerçevesinde ahiliğin etkisini en fazla 16. yüzyıla kadar götürebiliriz ve 13. yüzyıldaki şekliyle ahiliğin Osmanlı'da devam ettiğini söyleyemeyiz.

hazır hale gelinceye dek geçirdiği bütün aşamaların her biri ayrı bir esnaf biriminin işiydi. Mesela dericiliği ele alalım, hayvancılıktan başlayarak nihai tüketim ürünü olan bir ayakkabı haline gelinceye kadar her teknik üretim ve ticari aşama birbirinden bağımsız esnafların işiydi. Canlı hayvan ticareti yapan celep-ler, kasaplar, deriyi işleyen debbağlar, bu deriyi satan tacirler, ayakkabıyı yapanlar... hepsi o ayakkabıda emek sahibiydi ve birbirlerinden ayrı örgütlenmelere sahiptiler. Hatta bunların arasında bile ayrı teşkilatlanmalar görülmekteydi. Hayvancılıkta sığır ve koyun yetiştiriciliği ayrı olduğu gibi kesimleri de ayrı kasaplar yapardı. Ayakkabı yapanlar da çeşitli dini grupların geleneklerine göre ayakkabıları farklı renk ve şekillerde yapar ve bunlar da ayrı birimlere ayrılırdı. Kısacası Osmanlı'daki esnaf örgütlenmesi bir ağacın dallarını andırır nitelikte çeşitlilik ve farklılık gösterirdi.

Ahilik ve Fütüvvet düşüncesinin Osmanlı'daki esnaf örgütlenmelerinde etkili olduğu bilinmektedir. Tarihsel olarak bu etki ne zaman başlamış ve ne zamana kadar devam etmiştir?

Elbette Osmanlı'daki esnaf örgütlenmelerinin pek çok çeşidi var ve bunların çoğunun menşei hakkında yeterli bilgimiz yoktur. Var olan bilgilerin bir kısmı da spekülasyon mahiyetindedir. Osmanlı'da esnaf teşkilatlanmasının ne zaman nerede ve kimlerin etkisiyle başladığını tam olarak bilemiyoruz. Bu nedenle mesleki uzmanlıktan daha ziyade ahlâkî bir kurum olan Ahilik ile mesleki niteliği daha belirli Osmanlı esnaf teşkilatları arasındaki ilişki de yeterince bilinmeyen bir konudur. Ahilik

sadece şehirlerde değil, köylerde de etkiliydi ve esnaflık yapanlar kadar yapmayanları da içine alan geniş bir yapı arz etmekteydi. Ancak ahilik kurumunun 13. ve 14. yüzyıllardaki etkinliğini daha sonra Osmanlı'da aynı seviyede göremediğimizi söylemeliyiz. Osmanlı esnaf örgütlenmelerine ait ilk belgelere 16. yüzyıldan sonra rastlamaktayız. Ve bu belgeler içerisinde ahiliğin etkisine dair çok az bilgiye rastlıyoruz. Ancak bütün bir Osmanlı İmparatorluğundaki debbağlar, 19. yüzyıl gibi oldukça geç dönemlere kadar Kırşehir'deki Ahi Evren zaviyesi şeyhlerine manen bağlı idiler. Ayrıca esnaf örgütlerinin kendi içlerindeki birtakım tören ve geleneklerin ahilikten geldiğini düşünmemizi sağlayacak bilgiler de vardır. Tekrar etmek gerekirse, sınırlı bilgilerimiz çerçevesinde ahiliğin etkisini en fazla 16. yüzyıla kadar götürebiliriz ve 13. yüzyıldaki şekliyle ahiliğin Osmanlı'da devam ettiğini söyleyemeyiz.

Esnaf örgütleri Osmanlı topraklarının bütününde etkili miydi yoksa her şehirde ayrı bir örgütlenme türü mü vardı? Bu çerçevede esnaf örgütlerinin kendi aralarındaki ilişkisi nasıldı?

Osmanlı'da esnaf örgütlerinin etkinlik alanı daha çok şehir ve kasaba merkezleriydi. Tabii, her şehrin nü-

fusuna ve ekonomik yaşam tarzına göre içerikte bazı değişiklikler olmakla birlikte yapı ve model benzerdi. Ancak bu benzer yapılar arasında ülke çapında bir ilişki biçiminden bahsetmek mümkün görünmüyor. Az önce de belirttiğim gibi tek istisna bu konuda debbağ esnaflarıdır. İmparatorluk sınırları dâhilindeki debbağ esnafları, Kırşehir'deki Ahi Evren zaviyesi şeyhlerinin manevi liderliği altında idiler. Bunun dışında kalan esnaf örgütlenmeleri bulundukları şehrin dışındaki benzerleri ile ilişkiden uzaktı. Hatta daha da önemlisi, nüfus yapısı itibarıyla daha kalabalık olan büyük şehirlerdeki benzer örgütlenmeler arasında bile nadiren bir ilişkiden söz edebilmekteyiz. Sözgelimi İstanbul'daki kayıkçı, fesci, hamal, debbağ gibi pek çok teşkilat, şehrin değişik semtlerinde ayrı ayrı birimlere bölünmüş durumdaydı. Zorunlu olarak irtibatı gerektiren alanlarda, mesela kayıkçı ve hamal gibi ulaşım sektöründe, örgütler arası ilişkiyi sağlayacak bir yapıdan söz edilebilirdi. Bunun dışında esnaf örgütleri birbirleriyle ilişkiye imkân verecek yakınlıkta bulunsalar bile herhangi bir üst birimde buluşmamışlardı.

Burada şu noktayı açıklığa kavuşturmak gerekebilir: her şehirdeki esnaf teşkilatları iki ayrı grup olarak telakki

Osmanlı'daki esnaf örgütlenmesi bir ağacın dallarını andırır nitelikte çeşitlilik ve farklılık gösterirdi.

ediliyordu. İnşaat sektöründe çalışan ve sayıları yaklaşık kırk kadar olan esnaf örgütleri devletin tayin ettiği ve esnafın da benimsediği Mimar Baş'ın denetiminde idi. Diğer esnaf örgütleri ise kendi seçtikleri Ahi Baba ünvanı verilen şeyhin nezaretinde idi. Bu ikili yapı içinde birincisinin daha resmî bir görüntü çizdiğini; ikincisinin ise daha zayıf ve manevi bir bağlantıdan ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

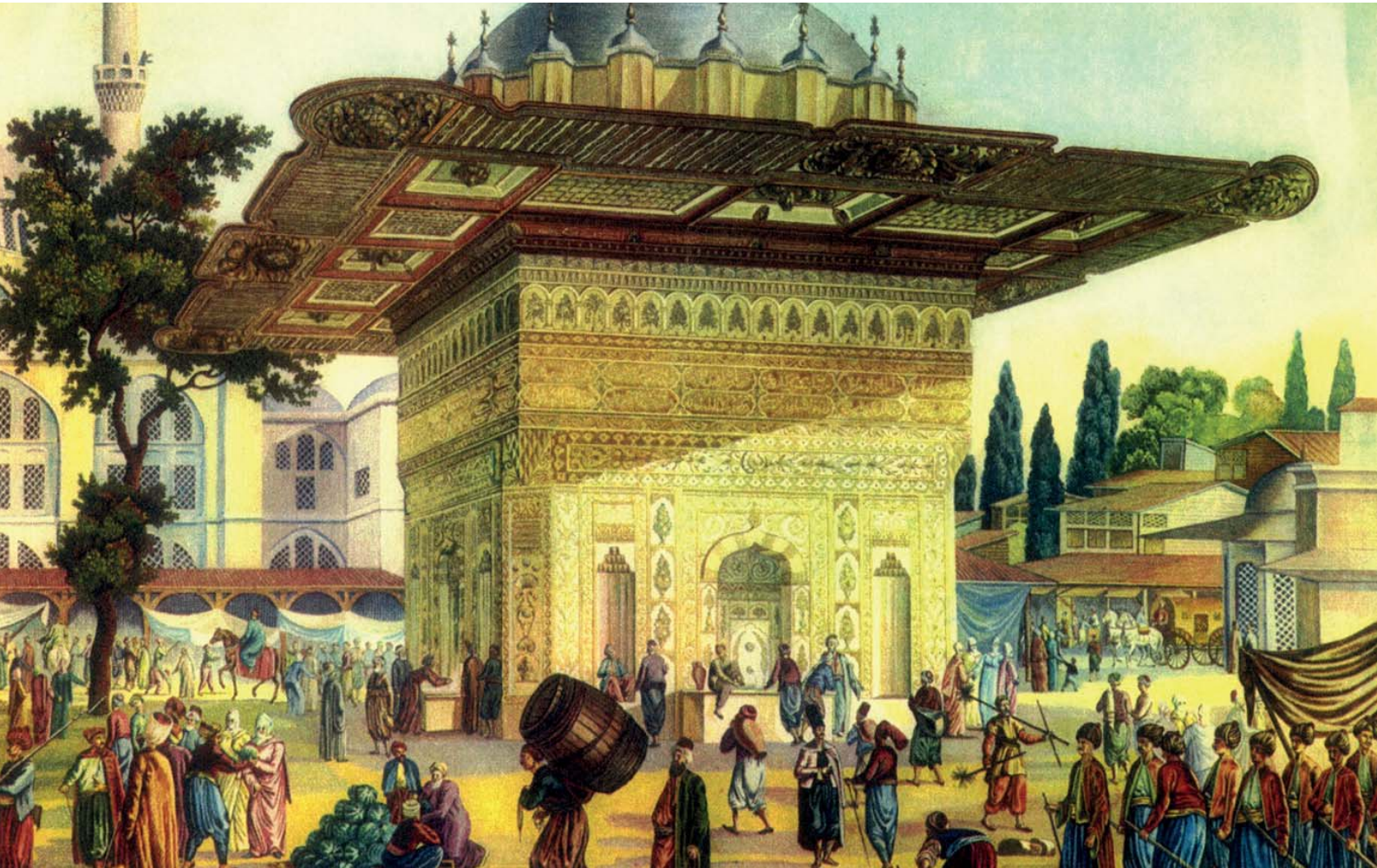
Esnaf örgütlerinin işleyişini düzenleyen kurallardan söz edilebilir mi? Bu durumla ilgili hangi görevliler ya da kurumlar mevcuttu?

Esnaf teşkilatları içindeki oldukça uzmanlaşmış birimlerin sayı itibarıyla çokluğu pratikte pek çok zorluğun ortaya çıkabileceğini ve bu zorlukları çözmeye imkân veren bir sistemi zorunlu kıldığını görmekteyiz. Belli yerlerde hemen hemen aynı işleri yapan insanların

zümre içi ilişkilerini genel hukuk ve zabıta kuralları içinde düzenlemek zordur. Ancak esnaf içindeki bu yapıda ortaya çıkabilecek muhtemel ihtilafları çözme işini Osmanlı adalet kurumunun temeli olan Kadılık müessesesi üstlenmişti. Şunu da eklemek gerekir ki muhtemel anlaşmazlıklar daha kadiya gelmeden ara örgütlenmeler içinde de çözülebilmekteydi. Bu noktada adalet mekanizmasının işlemlerini sağlayan bu genel sosyo-politik örgütlenmelerin katkısı unutulmamalıdır.

Bu örgütlenmelerin yapısını biraz daha açabilir misiniz? Esnaf teşkilatlarında ne tür bir icra hiyerarşisi bulunuyordu? Esnaf kendi aralarındaki anlaşmazlıkları nasıl çözüyordu?

Her esnaf topluluğu, mesleki uygulamalarında uyacağı özel kuralları normalde kendisi karara bağlar ve bütün ustaların ortak kararı olmak üzere Kadı'nın onayına su-

Bir meslek grubunun kethüda, yiğitbaşı vb. bütün kadrosu ile müstakil bir örgüte sahip olabilmesi için belirli bir sayısal büyüklüğe sahip olması gerekiyordu. Sayısı az olan gruplar, en yakın esnaf örgütüne dâhil ediliyordu ve bunlara mülhak ya da yamak deniyordu.

narlardı. Kadı teklifin uygunluğuna kanaat getirdikten sonra konuyu Divan'a arz etmekteydi. Divan'ın onayından sonra ustalar tarafından hazırlanan bu taslak kendileri için artık bağlayıcı niteliği olan esas metin haline gelirdi.

Bu tür belgeler sayesinde örgütlerin içindeki görev dağılımını daha net görebilmekteyiz. Bu belgelerde ustalık, kalfalık gibi mesleki ünvanların kazanılma şartları, üretilen malın cinsi, kalitesi, fiyatı, hammaddenin temin edilmesi ve dağıtımı, dükkânların yeri, sayısı vb. konular yer almaktadır. İşte bu tür kuralları uygulamak üzere esnaf örgütlerinin içinde icra organı niteliğinde 'ihtiyar ustalar' ya da 'lonca ustaları' dediğimiz birimler bulunuyordu. Bu heyetin başında Kethüda bulunmaktaydı.

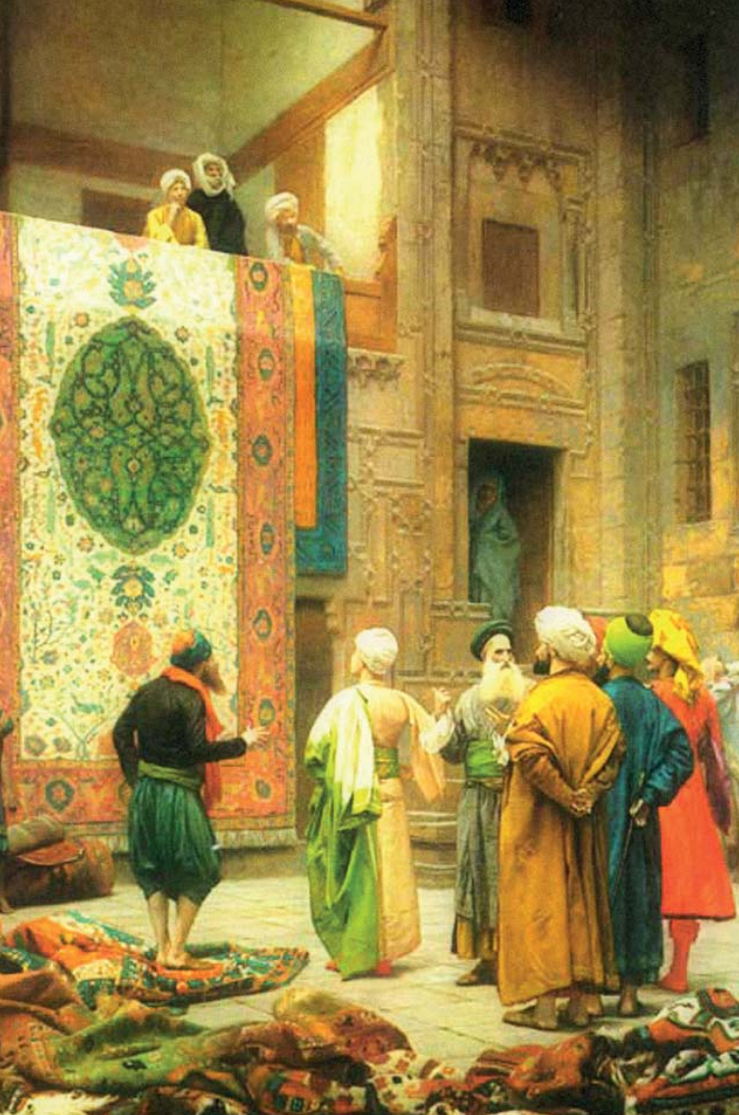
Kethüda normalde esnaf tarafından seçilmekteydi. Tayin edilse bile esnafın tamamının onaylaması ve be-

nimsemesi gerekirdi. Seçim için ustalar Kadı'nın yanına adaylarıyla beraber giderek söz konusu şahsı kethüda olarak seçtiklerini şifahen beyan ederler, kethüdadan yemin alındıktan sonra seçim tutanağı diyebileceğimiz hüccet Kadı tarafından kaydedilerek işlem tamamlanırdı. Bu seçim genellikle bir yıl için yapıldı. Her ne olursa olsun kethüdanın seçiminde ya da değiştirilmesinde yetkili mercii Kadı idi.

Kethüda'nın yanında Ahi Baba, nâkib, duacı, çavuş, yiğitbaşı gibi çeşitli görevlilerden bahsedilmektedir. Ancak bunların içinde özellikle 18. yüzyıldan itibaren hemen her esnaf örgütünde zorunlu olarak bulunan yiğitbaşı en önemli görevli sayılabilir. Çünkü kethüda için izlenen seçim usulü ile iş başına gelen yiğitbaşı, esnafın örgüt içi ilişkilerinde kethüdanın yardımcısı olarak yönetimi temsil etmekle yükümlüyüdü. Ancak esnafın

Esnaf teşkilatlarının etkinliğini yitirmesinin en önde gelen sebepleri, 19. yüzyılın başından itibaren dış ticaretin büyüyerek, ekonomik hâkimiyetin yabancı tüccarların eline geçmesi ve Tanzimat döneminin liberal politikalarıdır.

dış âlemle ilişkisini ve diğer esnaf örgütlenmeleriyle, mal alıp sattığı zümrelerle, kamu otoriteleri ile olan ilişkilerinin hepsini kethüda bizzat yürütmekteydi.

Bir meslek grubunun kethüda, yiğitbaşı vb. bütün kadrosu ile müstakil bir örgüte sahip olabilmesi için belirli bir sayısal büyüklüğe sahip olması gerekiyordu. Sayısı az olan gruplar, en yakın esnaf örgütüne dâhil ediliyordu ve bunlara mülhak ya da yamak deniyordu. Sayının çok olduğu birimlerde ise Baş Kethüda'nın altında bulunan kethüdalar idareden sorumlu tutularak sistemdeki yapı biraz daha genişletilebiliyordu.

Teşkilat mensuplarından birinin kurallara aykırı davranışı tespit edildiği zaman, esnaf yönetim kadrosu anlaşıldığı kadarıyla sadece nasihat, tavsiye ve telkinle uyarmaya çalışıyordu. Bunun dışında herhangi bir hukuki yetkileri bulunmuyordu. Esnaf yönetiminin en tepesinden en aşağı kademesine kadar bütün bireylerin yapabilecekleri ortak iş, bu gibi durumlarda Kadı'ya başvurmaktı. Zaten anlaşmazlıklar toplumun büyük bir kesimini ilgilendirdiği ya da etkilediği zaman bu başvuruya gerek kalmadan Kadı ve yanındaki yetkililer olaya müdahale edebiliyordu.

Eldeki kaynaklardan anlaşmazlıkların en çok malın kalite, fiyat ve kâr gibi hususlarında ortaya çıktığı anlaşıyor. Fiyatların belirlenmesinde yetkili kurum yine Kadı idi. Bu noktada esnaf narhın belirlenmesinde sadece teknik hesaplamalarla ilgili olarak Kadı'ya yardımcı oluyordu. Belirlenen oranların dışında herhangi bir sapma yaşandığı zaman insani yanılma payı dışında bırakıldıktan sonra aşırı sapmalarla ilgili ikaz ve uyarı mekanizması işliyordu ve bunun dışında ağır bir yaptırım yoktu esnaf için. Ancak bu tür durumlar tekrar ettiği takdirde çeşitli hapis veya kürek cezaları veriliyordu. Dikkat etmemiz gereken nokta, burada tamamen insanın yanılabilceğini ön plana çıkaran bir anlayışın sonucu olarak sadece tekerrür eden sapmalarla ilgili ağır cezalara başvurulmasıdır. Hatta kurallara uymayan üyelere karşı örgütün dükkân kapatma, esnafıktan çıkarma gibi taleplerle Kadı'ya başvurdıkları zaman Kadı'nın daha ziyade yatıştırıcı ve uzlaştırıcı kararlar aldığı bilinmektedir. Eğer meslekten ihraç kararı verilirse bunun da kısa süreli bir uzaklaştırma şeklinde uygulandığı, o esnafın tekrar işine döndüğü görülmektedir. Bu durum esnafın nasıl bir ticari ahlâk anlayışına sahip olduğunu gösterdiği kadar, anlaşmazlıkları süratli bir şekilde sonuca bağlayan Osmanlı adaletinin de ne tür bir hoşgörü zeminine yerleştiğini gösteren kayda değer bir özelliktir.

Esnaf örgütlerinin ticari hayattaki en önemli fonksiyonları nelerdi?

Az önce de anlattıklarımızdan yola çıkarsak, esnaf teşkilatlarının en önemli fonksiyonu ekonomik yaşamın gündelik faaliyetlerinin mümkün olduğu kadar az anlaşmazlık doğuracak şekilde sosyal dayanışma ve ahenk içerisinde yürümesini sağlamaktı. Başka bir açıdan, bu sosyal dayanışma ve düzeni sağlamak için devleti muazzam pahalılıktaki ve etkinliği bu icra sistemine göre muhtemelen daha düşük olacak bir külfet-

ten kurtarıyordu. Nitekim iktisadi hayatın nizamından sorumlu memurların sayısına bakıldığı zaman şaşırtıcı derecede az bir rakamdan bahsedebiliyoruz. Söz gelimi yarım milyon nüfuslu İstanbul'da bu nitelikteki memurların sayısı iki yüzü geçmezdi bile. Bu durum özellikle yabancı seyyahların çok dikkatini çekmiştir.

İkinci olarak esnaf teşkilatları, ekonomik hayatın normal seyri içinde servetin belirli kesimler elinde toplanarak sosyal ve iktisadi düzeni sarsacak dengesizliklerin ortaya çıkmasını önliyordu. Esnaf örgütlerinde en zengin usta, bir alt kademede ki ustadan en fazla yüzde elli oranında bir üstünlüğe sahip olabiliyordu. Ailesini geçindirebilecek ve vergisini rahatça ödeyebilecek ölçekte bir gelir dağılımı herkes için geçerli bir durumdu. Bu açıdan bakıldığında devletin koyduğu yüzde on uzun vadeli kâr haddini aşmamak üzere esnafın aynı zamanda sermaye birikimi sağlamak için oldukça zayıf bir durumda bulunduğunu da söyleyebiliriz.

Esnaf örgütlenmeleri Osmanlı iktisat hayatında son derece etkili kurumlardı. Son olarak, bu teşkilatların çözülme sürecinden bahsedebilir misiniz?

Hangi faktörler esnaf teşkilatının etkinliğini kaybetmesine neden olmuştu?

Pek çok sebep etkili rol oynamıştır ancak özellikle dış ticaretin yavaş yavaş büyümesinin yol açtığı sorunlar başta gelmektedir. Öncelikle şehir ekonomisi üzerindeki hâkimiyet gün geçtikçe, dış ticareti ellerinde tutan yabancı tüccarlarla onların şehirdeki temsilcileri olarak faaliyet yürüten dellal ve simsarlara geçmeye başladı. Bu durum karşısında esnaf örgütleri önce perakende ticaret sektöründe gerilemeye başlamıştır. Tanzimat döneminin liberal politikası çerçevesinde ise hayatîyet şartları oldukça zorlaşan esnaf teşkilatları, özellikle sanai üretimde faaliyet gösteren kesimleri, artan ithalatla rekabet edebilecek düzeyde maliyetini düşüremediği için yeni tüketim mallarını üretmekte zorlanmışlardır. 1830'lardan sonra çöküş daha da hızlanmış, dış baskılara karşılık devletin desteğini her zaman gören esnaf teşkilatları maalesef 19. yüzyılın sonlarından itibaren tamamen tarih sahnesinden çekilmeye başlamıştır. ■

Teşekkür eder, çalışmalarınızda kolaylıklar dileriz.

KIRMIZI BEYAZ

HAYAT KÜLTÜRÜ DERGİSİ

10

2011
SONBAHAR

- * ASIRLARDIR ÖNCESİNDEN
GELEN AZİZ HEDİYELER:
KUTSAL EMANETLER
- * HELAL GIDA!
MODA MI İHTİYAÇ MI?
- * HUZUR ALIR HUZUR SATARIM
ODUN PAZARI
- * POPÜLER TAKIM SPORU
FUTBOL

albayrak

OSMANLI'DA ESNAF TEŞKİLATLARI

